

França i Catalunya al segle XVII

Identitats, contraidentitats i ideologies a l'època moderna (1640-1700)¹

Oscar Jané Checa

Universitat Autònoma de Barcelona
Departament d'Història Moderna i Contemporània
08193 Bellaterra (Barcelona)
oscar.jane@wanadoo.es

El tema d'estudi d'aquesta tesi doctoral s'entén dins el marc de recerques que ja existeixen sobre la segona meitat del segle XVII fins a la Guerra de Successió. Si bé alguns treballs han ajudat a aclarir els aspectes sociopolítics de la Catalunya de l'època, hem considerat que mancava un treball que aglutinés les línies principals que componen l'anàlisi ideològica d'aquell període de l'època moderna, tot estudiant les relacions entre el Principat i França, un dels elements fonamentals de l'escenari europeu durant aquell període. D'entrada, es podria pensar que el posicionament polític concret d'una part de la societat catalana davant del nomenament de Felip d'Anjou com a rei d'Espanya s'entén tot observant els conflictes franco-espanyols: la Guerra dels Trenta Anys (a partir de 1635, entre França i Espanya també), la Guerra dels Segadors (1640-1659), la Guerra de Devolució (1667-1668), la Guerra d'Holanda (1673-1679) i la Guerra dels Nou Anys (1689-1697). A això caldria afegir-hi les repetides incursions dels soldats francesos en terres catalanes i la participació indirecta de representants francesos (soldats, diplomàtics, etc.) en conflictes interns, com ara la revolta dels Gorretes (1687-1689). Aquest extens període de xocs cobreix gairebé tot el regnat de Lluís XIV (1643-1715); uns anys durant els quals el regne de França va pressionar de manera contínua les fronteres de Catalunya i que són curiosament paral·lels al desenvolupament pamfletari i ideològic d'alguns sectors de la societat catalana.

Es tractaria, d'alguna manera, d'un tema tècnicament complex i àvid d'una exigent precaució terminològica. En primer lloc, es planteja la dificultat temàtica de desxifrar les identitats i els sentiments socials i polítics. La cronologia del treball segueix uns moments forts que podrien ésser considerats com a precedents de les relacions catalano-franceses més conflictives. Així, el 1640 representa un útil punt de partida tenint en compte la simbologia d'aquesta data (revolta de Catalunya, revolta de Portugal) i que prenen cos els primers contactes per establir una aliança amb el rei de França. Alhora, es produeix una explosió ideològica i política cata-

1. Tesi doctoral codirigida pels professors Jean Pierre Amalric (Universit  de Toulouse-Le Mirail) i Antoni Simon Tarr s (Universitat Autònoma de Barcelona), llegida el 20 de juny de 2003 i avaluada pel tribunal format per Jean-Pierre Amalric, Francis Brumont, Joaquim Nadal, Ernest Belengu r, Jean-Pierre Albert i Antonio Espino.

lana, que es tradueix per abundants escrits. En canvi, l'estudi finalitza en un marge teòric, el 1700, data de la mort de Carles II. Tanmateix, si bé aquestes dues dates fixen un criteri cronològic, la temàtica de l'estudi sobrepassa aquest marc, ja que es tenen en compte altres influències i elements contextuals: la immigració francesa, que troba les seves arrels al segle XVI, el conflicte protestant (hugonots), el bandolerisme o les conseqüències de la *Unión de Armas* d'Olivares (1625).

Arxius i documentació

La prospecció i el suport bibliogràfic se centraria en els tres punts següents: bibliografia pròpia del tema (catalana, espanyola, francesa), bibliografia comparativa (d'altres llocs i relativa a temes semblants als que tractem) i bibliografia teòrica (sobretot europea). La recerca arxivística s'ha efectuat prioritzant l'anàlisi d'arxius dipositats a l'Estat francès (correspondències internes, decisions polítiques i militars, edictes, ordenances), com són els de París o Perpinyà (Arxius del Ministeri d'Afers Estrangers, Arxius de l'Exèrcit, Arxius Departamentals). Les altres fonts provenen principalment de Barcelona i d'alguns arxius del nord pirinenc del Principat, així com de la Biblioteca Nacional de Madrid. Han servit de suport i nucli de consultes.

D'aquesta manera, a Barcelona han estat consultats els fons de l'Arxiu Municipal (tota la informació relativa a les reaccions d'institucions locals durant els enfrontaments amb França), la Biblioteca de Catalunya (amb tota la relació de pamflets i propaganda de l'època, entre d'altres coses), la reserva de la Universitat de Barcelona (impresos i sermons propagandístics) i, finalment, l'Arxiu de la Corona d'Aragó (exclusivament pel que fa a documents sobre les confiscacions i recompenses de béns i patrimonis). Als arxius de la ciutat de Girona, el municipal i el diocesà, ha estat analitzada la correspondència interna i amb d'altres viles així com les relacions sobre la presència francesa a la zona. Altres consultes (Puigcerdà, la Seu d'Urgell, Lleida, la Selva del Camp, etc.) han permès aclarir la participació d'aquestes comarques en la lluita amb França i, sobretot, la relació de continuïtat o no amb els francesos i el problema que podien representar.

Problemàtica

El treball intenta aprofundir en una anàlisi gràcies a conceptes i reflexions poc o menys comunes. Aquestes són, entre d'altres, les percepcions exteriors. És a dir, si bé entrem en un camí amb la voluntat d'estudiar les relacions entre Catalunya i França, en un moment concret de l'època moderna, també és cert que cerquem esbrinar les evolucions polítiques i identitàries que s'hi desenvolupen, arran del temps que transcorre, dels contactes recíprocs, de les transformacions a Europa i dels esdeveniments en general. Per això, considerem que la visió dels francesos sobre Catalunya ha de permetre obtenir, de manera nova, una resposta des de l'exterior als plantejaments sobre les transformacions que es van generar al territori català a partir de la revolta dels Segadors i del contacte que s'establí amb la mateixa França. De retruc, s'obre davant nostre un panorama dens dels objectius polítics

de França a la península ibèrica i de la seva pròpia formació ideològica d'Estat. Per ideologia entendríem tot allò que compondria un nucli no-verbal de les accions polítiques portades a terme. Lluny d'un simple discurs, la ideologia de l'Estat és aquella que pren forma més enllà d'ordres i normes primàries, gràcies a una transformació que s'acompanya d'esquemes culturals, educatius i subjectius. Per últim, qualsevol dels arguments i elements que aportem a la investigació no pot anar deslligat de l'altre, fent en la suma un compost de matèries per esbrinar si realment va haver-hi una evolució política i identitària a Catalunya, i si aquesta va tenir lloc de manera homogènia.

Situant-nos en una època on tant la monarquia espanyola com la francesa aposten per transformacions econòmiques, militars, territorials i, sobretot, polítiques, Catalunya apareix com un important laboratori d'operacions per a uns i altres, en el període que va des de 1640 fins a 1700. Entremig, les guerres entre França i Espanya, l'aliança de Catalunya amb França i les posteriors amenaces franceses sobre Catalunya comptaren amb alguns aspectes primordials: la guerra, el desenvolupament de la propaganda, la continuïtat del contacte i el rebuig generat per tot això sobre una població ofegada per exèrcits, epidèmies i plagues del camp, entre altres coses. Davant d'aquest escenari successiu d'esdeveniments i situacions, intentem veure fins a quin punt fou important el paper que jugaren França i els francesos en el desenvolupament d'una possible consciència col·lectiva de la població catalana o de parts d'aquesta. Però, a més a més, és qüestió d'intentar entendre el pes que pogueren tenir la coincidència de la construcció de l'Estat modern a França i la davallada de la potència espanyola en les relacions i les implicacions entre francesos i catalans.

Estructura

Un cop presentada la xarxa de temes i conceptes que componen aquesta investigació, expliquem amb brevetat l'estructura analítica del treball, que es compon de quatre grans parts. L'obliquïtat dels temes ha dut a estudiar temes específicament militars com culturals, però tots des d'una perspectiva política i, tot sovint, teòrica; un plantejament que ha servit per posar en el seu lloc els fonaments d'un text dens de contingut i d'idees transversals.

El primer capítol analitza la *Historiografia de les identitats i el pes del context històric*. Es tracta en primer lloc de posar en escena un balanç historiogràfic sobre les identitats i les nacions: de què estem parlant, quines han estat les línies principals d'investigació durant les darreres dècades, etc. A la vegada s'ha fet necessària una reactualització i un encreuament de visions i anàlisis de la historiografia hispano-francesa. Després d'una primera aproximació eminentment teòrica, el treball estableix les bases d'un exemple contraidentitari amb França clar i previ al nostre camp cronològic. Aquest és el cas del Rosselló, que permet entreveure un principi d'arrelament de rebuig al francès (pors d'un atac hugonot a finals del segle XVI; immigració francesa; plantejaments a la vetlla de 1640).

En segon lloc, l'estudi se centra a *Catalunya i els objectius de la política francesa*. És a dir, s'estableixen les directrius de l'interès francès per Catalunya (inter-

vencions, abans de l'acord de 1640, acords i promeses; la burocràcia francesa a Catalunya; les decisions i ordres espontànies en temps de guerres, així com els efectes sobre l'habitant; finalment, s'analitza la qüestió política dels límits territorials). També, l'aproximació a la política de manipulació a Catalunya ajuda a entendre l'enfrontament que es va produir entre profrancesos i la purga que es generà (selecció de profrancesos) i com s'aprofità el descontentament català amb els castellans, des de 1640 fins a les guerres d'Holanda, dels Nou Anys o les revoltes catalanes de finals del segle XVII. Per últim, les accions franceses a Catalunya es van traduir per uns objectius més concrets i una política interna més consistent al Rosselló, amb les transformacions de les institucions, un joc de represàlies i recompenses, i una política lingüística i d'ensenyament.

En el capítol tercer es creua un grau en l'escala de poders per analitzar el pes de *Les classes dirigents i la política institucional*. D'aquesta manera, es veu l'expressió i l'arrelament de l'opció francesa des dels inicis de l'apropament a França, l'exili, la por i les recompenses, provocant així en part una nova estructuració del poder al Rosselló i una utilització de les elits i la cultura. Aquesta transfiguració compta amb un personatge destacat a l'època com fou el català i intendent del Rosselló, Ramon Trobat. N'analitzem l'evolució personal i ideològica, els objectius i els mètodes emprats; tot plegat conformant unes conseqüències per al Rosselló, però també l'explicitació ideològica d'una altra catalanitat política. En darrer lloc, no es podia deixar de tractar la política institucional a Catalunya davant França: polítiques globals, polítiques locals i grups de pressió emergents.

L'anàlisi de les qüestions anteriors ens ha dut a establir en darrer lloc una projecció analítica en les *Imatges, realitats i identitats* que es produeixen entre França i Catalunya. La visió i la percepció dels francesos componen el que anomenem les percepcions dels «altres» per conèixer millor algunes realitats deformades o allunyades de l'autodefinició social i política. A la vegada, entrem a estudiar un dels aspectes fonamentals en l'aparició d'identitats com foren les guerres i els conflictes, posant així en relació: població i soldats; revoltes «criminals» i afers jurídics; conflictes actius, amenaces passives i contraidentitats. Finalment, s'estableixen lligams entre dos dels aspectes principals de les identificacions a l'època moderna: religió i frontera (identitat religiosa; rebuigs antifrancesos; fronteres).

Conclusions

La monarquia francesa va assumir el seu liderat a Europa —al món— i es va esplaïar amb la creació d'instruments culturals i polítics, allunyant-se a poc a poc d'una política de diàleg *rei-dei* per tendir cap a una submissió del poble a un rei-Estat, situant-se per damunt de l'aspecte religiós. Per tant, Catalunya, com molts altres territoris europeus, no només va fer front a les pretensions d'una França moderna sinó a les de tot un Estat en plena eclosió. La relació entre Catalunya i França entre 1640 i 1700 —aproximadament— convida a unes conclusions variades, situades en la confluència d'interessos i objectius divergents, que poden definir-se en tres grans punts.

I

En primer lloc, trobem les visions, les intencions i les col·laboracions «des de França». Al llarg del període, els fets de 1640 i la decisió d'aliar-se amb França van quedar llunyanes. Des de França, la relació amb Catalunya correspon a tres aspectes que intervenen en l'evolució política i ideològica d'ambdós territoris: les col·laboracions individuals —o de grup, com les dels profrancesos que van unir-se en un «partit francès»-; les intencions polítiques de França a Catalunya; i, finalment, l'evolució de les visions de França sobre «l'espai català».

La lluita en favor de França traslluïa una lluita intestinal contra Castella d'un seguit de personatges que van servir de pont entre els fets de 1640 i la successió de Carles II, entre l'arribada desitjada de França a Barcelona el 1642 i l'entrada invasora a la mateixa ciutat el 1697. És a dir, són seixanta anys durant els quals es desenvolupà des del Rosselló una apreciació política i nacional que fou diluïda amb la substitució d'aquests profrancesos pels seus descendents, ja nous francesos i educats amb altres objectius i desitjos de promoció. L'arrel de les intencions de França a Catalunya, en canvi, era la voluntat d'ampliació del seu espai, però, per damunt de tot, l'allunyament del perill espanyol. D'alguna manera, el primer interès fou militar: l'atac defensiu de l'estratègia militar de França anà en augment amb la guerra d'Holanda i la progressiva solidificació del poder gal a Europa. I és que, quin fou l'objectiu de conquerir i mantenir el Rosselló sinó una decisió de geoeestratègia militar?

Quina era la distància entre assimilació i integració dels comtats a França? El Rosselló tindria una consideració d'assimilació parcial, però, des del moment en què la direcció del país i els alts càrrecs eren en mans de francesos —en el sentit que venien del nord— i que desapareixia el concepte de «profrancès», podria considerar-se integrada políticament a França, tot i la conservació fins al segle XVIII de l'atribut de província «reputada estrangera». Els dubtes inicials sobre la conservació i l'intercanvi de la província van motivar la continuació de trets específics en la religió, la cultura i la societat. El Rosselló sí que va ser un laboratori d'experimentació per a la França de Lluís XIV, com a preludi d'alguna cosa més: la conquesta del Principat va ser sempre una opció fins a la successió d'Espanya. L'acció francesa va establir una base per al futur: ni assimilació, ni integració, però sí que va sembrar les arrels polítiques i socials de cara a l'avenir, allunyant al màxim la província d'Espanya, a través de l'amalgama creada entre hispanitat i catalanitat.

II

En segon lloc, destacaríem l'«adaptació» i consciència identitària que es desprèn des de Catalunya. Així, es produeix una adaptació política i social davant l'agressor, que no era tal el 1640 a gairebé tot el país. El tema de l'adaptació socioterritorial és fonamental: el nord mantingué una interrelació amb la presència i els atacs francesos al llarg de tota la segona meitat del segle XVII i es convertí en la part més afectada, des d'on emanà el rebuig més fort o, en tot cas, la consideració més gran cap a França. L'acceptació de la realitat comporta uns tipus de lluita diferents: des

del Rosselló, interior, i des del sud de l'Albera, defensivament i per compromisos amb Barcelona i Girona. La consolidació d'una consciència nacional per zones és una de les adaptacions i conseqüències de la pressió francesa a la nova zona fronterera dels Pirineus.

D'alguna manera, el conflicte franco-català arrelà i fou més present en les comunitats autòctones dels Pirineus que no pas en les del sud del Principat, a conseqüència de la presència militar. La frontera —administrativa, territorial, religiosa— semblaria topar amb més resistències a la Cerdanya que a d'altres indrets del país. En altres llocs i en altres èpoques, la puixança dels sentiments identitaris sempre va tenir alguna relació amb la guerra i amb la definició de l'enemic. Altrament, una segona adaptació va ser la representació mental dels nous estrangers a Espanya: la gent del Rosselló i part de la Cerdanya, quan en realitat demostraren el lligam amb el Principat més fort que mai. Es desenvolupà llavors el cas de doble estrangeria per a molts i de triple per a algunes elits del Principat —anada i vinguda.

Per la seva banda, la francesització del Rosselló no vingué de seguida, però sí a la llarga. Tanmateix, la historiografia que afirma que no fou acomplerta des d'un primer moment, també diu que França no va intervenir amb una política activa. Creiem que sí que existeix aquesta política, tot i que va prenent forma segons el context, i sovint de manera intuïtiva. Després, la normalitat i la disminució de l'acció que es va produir permeten que, ara per ara, la historiografia vegi imprescindible centrar-se entre la fi del segle XVIII i el segle XX, etapes-pont on van tenir lloc veritables transformacions.

Per últim, quins van ser els factors estructurals i/o ideològics que França va promoure amb la seva política a Catalunya a finals del segle XVII, i que vindrien a demostrar una cohesió identitària d'una part de la població catalana i, sobretot, la seva presa de consciència? A banda de factors naturals com l'espai, les construccions i el clima, alguns elements foren fonamentals en la plasmació identitària:

La llengua: una de les polítiques a les quals les elits catalanes del Rosselló van haver d'adaptar-se, però també altres institucions com l'eclesiàstica o la política. Passa de ser un factor natural a ser un element fonamental del tauler polític de França.

La religió o religiositat: un dels principals eixos cohesionadors de la població. Esdevé un element polític i social més del seu aspecte estrictament espiritual i de devoció, arran de les guerres i els conflictes. Tot sovint, les representacions culturals i artístiques ompliren la vida quotidiana dels pobles estenent una religiositat autòctona.

Les guerres: les contraidentitats promogudes per aquestes i, sobretot, per la seva extensió en el temps (seixanta anys de guerra i amenaces superposades de manera intermitent) i sobre un mateix territori.

La tradició, els costums i la memòria: la memòria popular i col·lectiva crea mites i llegendes, on cadascú, partint de l'autoodi fins a la fòbia de l'altre —conegut—, pertany a un conjunt homogeni, tant per les característiques polítiques com per les culturals.

El príncep: aquest és l'element d'equilibri enmig dels rebutjos i dels odis. Davant d'una forta francofòbia, l'anunci d'un rei francès al regne d'Espanya va ser una

prova a superar. La recerca d'una alternativa dins la branca dels Àustries semblava demostrar l'aferrament a les condicions principesques de l'Antic Règim; tot i que sabem el que va succeir quan l'arxiduc d'Àustria es va desvincular de Catalunya. Aquest posicionament polític hagués estat possible sense totes les condicions anteriors?

Tots aquests punts mostrarien l'evolució de la comunitat ètnica, tal com era coneguda fins al moment, i la seva transformació en nació. La continuïtat en el temps permet dir que es forjà una consciència d'identitat col·lectiva, segons unes zones geogràfiques de manera més o menys concreta.

III

Per últim, les convergències que es produeixen: Pàtria, Nació o *Clímax* contraidentitari? El clímax de la gal·lofòbia a Catalunya es produí amb la presa de Barcelona del 1697. El passatge a l'odi provenia de la por, del cansament després de tants anys de guerra i amenaça, de la intoxicació política, etc. Davant d'un enemic cada vegada més poderós, la cristal·lització de les consciències col·lectives i de la pròpia identitat prengué més força. L'expressió escrita o oral i les demostracions físiques —revoltes, agressions— són el reflex d'una por individual o, per extensió, col·lectiva, però també la d'una xenofòbia que es crea i fins i tot es construeix. La terminologia emprada en els textos pels ideòlegs i els polítics era una sèrie de conceptes fàcilment manipulables. La Catalunya del barroc i la França classicista convergeixen: la primera estén des de baixa la consciència d'identitat gràcies a la guerra i a la pressió militar —entre altres— franceses; la segona ho fa amb tota la força que la monarquia posa en funcionament de manera vertical i, per tant, és una conscienciació identitària d'Estat.

La contraidentitat francesa esdevingué estable, però, sobretot, poderosa. França s'erigí com a aparell d'Estat que posà en marxa diversos elements al servei d'aquest i, al damunt de tots, del rei. El monarca era la nació, però la nació ja no era només la terreta, ja que als ulls d'Europa, França significava ara més que una simple monarquia, gràcies a les polítiques diverses que es van anar aplicant arreu dels territoris conquerits, però també gràcies a les polítiques culturals i diplomàtiques que feren de França un Estat sòlid a la recerca del reconeixement com a identitat definida dins i fora del seu territori.

En definitiva, el clímax fou la coincidència en el temps de l'esforç polític francès i de la relació amb Catalunya. L'exacerbació dels elements individuals creà un imaginari col·lectiu davant d'un enemic unificador en els espais en contacte amb França. De cara al poder, la reacció del poble —violenta o no— tingué una traducció en l'exuberància barroca, on la força del clímax entre Catalunya i França fou la de compartir polítiques, guerres, odis i visions recíproques, propugnant l'aparició d'identitats oposades i superposables.